

Sant Francesc i la llengua provençal

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 24-12-2023

Sabíeu que Sant Francesc cantava, resava i predicava tot sovint en francès? I sabíeu que aquest francès era precisament la llengua de la França provençal? O sigui: la llengua provençal. En Jordi Bilbeny ens ho explica amb tot detall en aquest article revelador.

1.-El testimoni de les primeres biografies: la llengua francesa

Quan llegim amb atenció la Vida Primera que En Tomàs Celano va escriure per manament del papa Gregori IX sobre Sant Francesc[1], després que, al 1266, les altres biografies «s'haguessin fet desaparèixer i destruir»[2], hi veiem que se'ns diu que Francesc, mentre encara vivia amb la família, de tant en tant, sortia de la seva ciutat i «es passejava per un bosc entonant en llengua francesa lloances al Senyor»[3]. En comentar el passatge, a l'edició d'aquesta primera biografia a la col·lecció dels escrits del Sant, publicats per la Biblioteca de Autores Cristianos, En José Antonio Guerra ens innova que Francesc «solia cantar en francès quan volia expressar l'alegria interior»[4]. I a l'«Índex de matèries de les biografies», torna a remarcar, d'una manera general i sense embuts, que aquesta fou, per ell, «la llengua escollida per cantar les lloances al Senyor»[5]. I és cert. Avui tothom reconeix que el Sant cantava en francès per expressar la seva gratitud a Déu.

Si, com va pretendre l'Església oficial, només tinguéssim aquesta biografia d'En Celano, i deixéssim a banda els comentaristes moderns, tan sols podríem suggerir que, una vegada ?i només una vegada, perquè el text no ho torna a remarcar més?, un dia que Francesc passejava per un bosc, imbuït d'una joia superior, es va llençar a cantar en francès les seves lloances a Déu. I que ho va fer com un gest molt personal i anecdòtic. Potser, fins i tot, com un automatisme. I res més. Tanmateix, si espigolem els diversos escrits biogràfics que ens han arribat sobre el Sant, veiem que la «Llegenda dels Tres Companyons» també ens reporta que, en una ocasió, Francesc va agafar el germà Gil i tots dos es van encaminar cap a la Marca d'Ancona. I «anant per la Marca, es complaïen vehementment en el Senyor, i el sant home, cantant en francès en veu altra i clara les lloances al Senyor, beneïa i glorificava la bondat de

l'Altíssim»[6]. Dada que l'Anònim de Perusa recull quasi amb els mateixos mots[7]. Les biografies de Sant Bonaventura, dissortadament, tampoc no aporten gran cosa més. Es limiten a dir que, algunes vegades, Francesc cantava en francès. I prou. Així, a la Llegenda Menor, Bonaventura narra que, quan Francesc abandonava la seva ciutat natal, «segur i lliure, a través dels boscos, cantava en llengua francesa les lloances del Senyor»[8]. I a la Llegenda Major hi repeteix la mateixa frase, quasi amb idèntiques paraules[9]. I tot quedaria en una mena d'alegria interior, convertida en cançó ?curiosament, en cançó francesa?, plena d'entusiasme espiritual, si, com deia, només tinguéssim aquestes fonts.

Però en tenim moltes d'altres. D'En Celano, per exemple, en conservem un altre text. És la Vida Segona, molt més extensa i detallada, i que recull un cúmul d'informació que o bé no era al redactat primitiu o bé ha estat esporgada a la Vida Primera. En aquesta Vida Segona, doncs, En Celano torna a fer comentaris sobre la llengua del Sant. I, al capítol XC, ens innova que Francesc «algunes vegades feia també això: la dolça melodia espiritual que li lliscava per dins, l'expressava a fora en cançons en francès; i el fil del xiuxiueig diví, escoltat furtivament a l'orella, brollava en un himne de joia en la llengua de França. De vegades ?com jo mateix he vist?, recollia una branca de terra, l'arrepenjava sobre el braç esquerre, mentre amb el dret agafava una vareta corbada amb un cordill, i el fregava a la branca com [a sobre] una viola, acompanyant-se amb els gestos convenients, i cantant en francès les lloances al Senyor»[10]. Fragment que també recull íntegrament l'Espill de Perfecció[11]. I, certament, tot hauria quedat aquí, en una mania o un tic personal del Sant, perquè tot, simplement, hauria estat una anècdota musical. Una curiositat inofensiva. Sant Francesc, de tant en tant, cantava en francès. De tant en tant. Quan s'inspirava. Quan el cor li bullia de joia. Però aquí s'acabaria tot.

Mes, sortosament, En Celano, a la Vida Segona, va escriure un altre paràgraf sobre la llengua del Sant, capital per al nostre interès, i que fa així: «Un dia que [Francesc] anava per Assís, pidolant oli per alimentar les llànties de l'església de sant Damià, que ara restaurava», va entrar en una casa i, «com ebri d'esperit, demana en francès l'almoina de l'oli, i l'obté»[12]. I hi afegeix que, amb la intenció de restaurar Sant Damià, llavors, «amb fervor, incitava tothom a la reparació d'aquella església, i profetitzava clarament, parlant en francès davant de tothom, que esdevindrà un monestir de santes verges de Crist»[13]. És a dir, que predicava a tothom en francès que calia reconstruir una església, mentre els encoratjava a fer-ho, també en francès; i, en la mateixa llengua, en profetitzava el futur com un enclavament de monges santes: les clarisses. Per això, En Guerra, ens subratlla que, en aquesta acció precisa, el francès era la llengua «emprada per a la predicació»[14]. I, tot seguit, En Celano rebla: «En efecte: cada vegada que era ple de l'ardor de l'Esperit Sant, proferia en francès paraules ardents, preveient que en aquella nació seria singularment honorat i li retrien un culte especial»[15].

A més a més, la Llegenda dels tres companyons també relleva una altra situació on Francesc torna a parlar la llengua de França. Com que no podia parlar amb el seu pare, perquè aquest s'avergonyia de la baixa condició amb què ara Francesc havia triat de viure, en malparlava ostensiblement, i «on fos que el trobava el maleïa»[16], va cercar un home pobre i humil que li fes de pare. Llavors, «succeí que un dia d'hivern, com que s'estigué al matí fent oració, cobert amb poca roba i molt pobra, s'escaigué a passar prop d'ell el seu germà carnal, que, dirigint-se a un veí, li digué amb irona: "Vés i digues-li a Francesc que et vengui un cèntim de la seva suor". En sentir-ho l'Home de Déu, inundat del goig de la salvació, li digué en francès amb esperit fervorós: "Jo vendré molt cara aquesta suor al meu Senyor"»[17].

A poc a poc, doncs, anem veient com Francesc passa de cantar una cançó escadussera en francès, en soledat, prop de casa, com un acte íntim i personal, a fer-ho tot sovint, amb una gran naturalitat. Veiem com passa de cantar lloances a Déu a tenir converses normals amb la gent que es troba o l'envolta. I, finalment, també veiem com profetitza en francès i com hi demana almoina.

No sóc jo només qui ha observat que Francesc gairebé fa servir el francès arreu, en múltiples contextos i amb gent més que diversa. És una dada objectiva i totalment objectivable. I en són un fotimer els erudits moderns que ho relaten sense pèls ni senyals. En Michael Robson també ho ha observat. I ho explica amb la màxima de les naturalitats: «Durant el temps que segueix la topada amb el seu pare, l'ús del francès fou el vehicle del seu plaer espiritual i del seu embriagament»[18]. Aquest teòleg anglès encara puntualitza que «el francès, la llengua franca dels mercaders i la llengua de la cavalleria, esdevingué el mitjà per a les seves profecies i cançons de joia espiritual»[19]. I En Jacques Le Goff postil·la, conformement, que el francès «continuà essent la llengua dels seus sentiments més íntims»[20]. Així, «cantava les lloances de Déu en francès» i, «quan la més dolça melodia de l'esperit borbollava dins seu, ell ho expressaria en francès, i quan percebia en secret a l'orella l'alè del diví xiuxiueig, ell esclataria en una cançó de joia en francès. I mentre tocava, cantava en francès al seu Senyor. En un estat d'embriaguesa espiritual, demanava oli en francès i l'obtenia, i quan tornà a Sant Damià, engrescava a tothom a treballar en aquesta església. I a viva veu emprava el francès per profetitzar que allí hi hauria un monestir de verges santes»[21]. Com així fou.

I, encara, per si no fos prou, fins i tot s'atreveix a predicar en francès. I ho fa, no tan sols, quan surt als boscos, en la intimitat de la solitud i el silenci de la natura, sinó també davant força gent o quan, com hem vist, marxa d'Assís i viatja

cap a la Marca d'Ancona. I, àdhuc, per més inversemblant que pugui semblar, també se'ns remarca amb tots els ets i uts que parlava francès a Roma. Cert: se'ns diu que, en una ocasió, Francesc va visitar l'església de Sant Pere i, tal com novament ho objectiva la Llegenda dels tres companyons, «sortint fora de les portes de l'església, on hi havia molts pobres demanant almoina, rebé secretament prestats els parracs d'un home pobrissó; i, traient-se la roba, es vestí amb la d'aquell home i es quedà a l'escalinata de l'església amb d'altres pobres, demanant almoina en francès, puix que li agradava de parlar en aquesta llengua»[22].

Les dades que us acabo de presentar, exposades una a una, o ara l'una i ara un parell més, llegides amb tota la innocuïtat del món i, òbviament, desconnectades de la resta d'informació i dels altres contextos on el Sant parla francès, no han despertat fins avui la més mínima alarma a cap erudit ni biògraf franciscà. Ni cap alarma ni tan sols cap curiositat intel·lectual. Francesc parla en francès. I llestos. I això no ha tingut fins ara cap més transcendència. Segons En Nicola Papini, «que [Francesc] parlés en francès ho diuen tots els escriptors, fins i tot els més antics»[23]. Evidentment. Avui dia es dóna per fet que el Sant coneixia aquesta llengua, que la podia parlar i que, per tant, la parlava. Més encara: hom consigna que tenia un «coneixement perfecte de la llengua francesa»[24], com acaba rubricant En Jacob de la Vorágine, a la seva Llegenda Daurada, redactada vers el 1260[25]. Una dada que també assumeix En José Ramírez en dir-nos que Francesc «aprengué la gaia ciència dels provençals» mercès «a la perfecció amb què posseïa la llengua francesa»[26]. I, segurament, era així. O sigui, que Francesc no solament parlava francès, sinó que el parlava amb tota la desimboltura del món. Que el parlava a la perfecció. I no tan sols feia servir aquesta llengua quan es trobava sol pels boscos, sinó que, com hem vist amb atenció, l'emprava arreu.

2.- La identificació del francès amb la llengua provençal

Els biògrafs i els entesos diuen que sabia francès perquè la seva mare era provençal[27] i perquè el seu pare, en tant que comerciant de roba, viatjava sovint a Provença[28]. Com era d'esperar, els noms dels pares no apareixen ni a cap de les dues biografies d'En Celano[29] ni a cap de les dues de sant Bonaventura[30], que «són els primers reculls sistemàtics i oficials» de la vida del Sant[31]. Tampoc no apareixen a la «Llegenda dels tres companyons»[32]. I l'«Anònim de Perusa» ni tan sols esmenta els seus progenitors[33]. Segurament, no hi surten per massa compromesos. Eliminar el nom dels pares, distorsionar-los o desubicar-los, o totes tres coses alhora, és un tret distintiu i definidor de tota biografia refeta per raons d'estat. La de Francesc tampoc no se'n va escapar. Amb tot, i malgrat que hi hagi qui consideri la dada que ho confirma una font gens fiable[34], o extreta d'un genealogia fantàstica[35], perquè mai no s'ha publicat el document original que ho verifica, hi ha una llarga i estesa tradició que fa la mare provençal. I En Papini ens innova que «el nom de la mare fou Pica, de la noble casa Burlemont, de Provença, a l'arxiu de la qual es conservava el contracte esponsalici encara al 1703»[36], perquè el Pare Claude Frassen, «al seu comentari sobre la regla del Terç Orde, publicat al 1703, afirma haver-lo vist»[37]. Efectivament, al 1703 s'imprimiria a París, La Regle du Tiers-Ordre de la Penitence, instituée par le Seraphique Patriarche Saint François, on el Pare Frassen, Doctor en Sacra Teologia a la Universitat de París, parlant de la mare del Sant, hi escrivia: «França té la glòria d'haver-li donat naixença, puix que és eixida de la Il·lustre Casa de Burlemont, tal com mostra un vell manuscrit conservat als arxius d'aquesta molt noble família»[38]. Jo he examinat l'edició del 1704, però, igualment, la informació es pot trobar impresa, amb els mateixos mots, a la del 1683[39]. I encara n'he pogut localitzar, a la Biblioteca Nacional de França, un volum de 1667[40], que és una segona edició d'una anterior de 1666[41], que, lamentablement, no he trobat la manera de consultar. Amb tot, això no obsta que ara podem endarrerir 38 anys més el testimoniatge d'En Frassen i assegurar que havia vist la documentació referent a la mare provençal del Sant, a tot estirar, al 1666.

Fragment del llibre d'En Claude Frassen, La Regle du Tiers-Ordre de la Penitence (París, 1704), on s'indica que la mare de St. Francesc era de la família Burlemont, tal com ho mostra un manuscrit dels arxius de la família.

Assumida que ha estat aquesta rellevantíssima dada, ja tots els biògrafs, historiadors, erudits i amants del Sant i del franciscanisme, repetiran amb tota escrupolositat que la mare de Francesc era provençal i, la majoria d'ells també deduiran que el francès que parlava el fill era el provençal que havia après de la mare, perquè dels avantpassats del pare no se'n sap absolutament res de res[42]. Així, l'Horatio Grimley assevera que «al seu fill Francesc, Pica ensenyà la llengua provençal»[43]. Na Lina Duff-Gordon ho corrobora: «Francesc aprengué la llengua provençal de la seva mare Madona Pica»[44], que alguns estudiosos asseguren que, realment, es deia Joana Pica[45]. En aquest sentit, i a fi

també de consignar-ho, l'Ignacio Larrañaga es demana que, si Francesc parlava francès, «¿no seria aquest l'idioma matern, l'idioma de la seva mare?»[46]. I respon: «Si, com la majoria suposa, Francesc hagués après el francès ja de jove, en els seus viatges comercials, seria psicològicament estrany i quasi inexplicable que, en els moments de joia en què les paraules, entrellaçades amb les vivències més primitives, necessiten sortir connaturalment, ho fes en francès»[47]. Raó per la qual ponderava que «podem, doncs, deduir que l'idioma matern de Francesc era el francès; és a dir: que l'idioma de la seva mare era el francès»[48]. Cosa que ha donat lloc a la creença que, més que no pas perquè venia de França, «Francesc es diu així perquè va aprendre la llengua francesa»[49]. Però, si, com ja hem vist, la seva mare ja parlava provençal, segurament Francesc, més que aprendre aquesta llengua viatjant o estudiant, la tindria com a llengua familiar. Per això En Campagnola, en assegurar-nos que l'ús del vulgar «i del provençal devien ser comuns a casa de Pietro Bernardone»[50], el pare de Francesc, també indirectament ens vindria a dir que el provençal era la llengua pròpia del Sant.

Però el que a mi em sorprèn fins a l'estremiment no és pas que Francesc tingués una mare francesa o dominés, com se'ns diu, perfectament el francès, i que pogués parlar aquesta llengua de tant en tant, en la intimitat, o fer-hi cançons, també, amb la mateixa privacitat, sinó que ?com he dit i hem pogut copsar amb tota mena de detalls i precisions? el que és realment inaudit i inversemblant és que la fes servir arreu: al seu poble natal, als seus afores, per convèncer els veïns, per predicar, per cantar, per resar, per pidolar, per fer broma, per anar de viatge lluny de casa i, fins i tot, quan visita Roma i s'atura als peus de l'església de Sant Pere, entre multitud de pobres, a demanar almoina. Sí, sí. Ho heu llegit bé: Francesc, a Roma, per més increïble que sembli, demanava almoina «en francès». Encara que En Tomàs Gálvez ho intenti minimitzar i exposi que demanava almoina a Roma en francès «per dissimular millor la seva identitat»[51], jo crec que, en aquest cas, el sol fet de parlar una llengua diferent de la del país on es trobava, més que ajudar-lo a passar desapercebut, encara hauria cridat més fortament l'atenció de la gent.

Si fos cert que Francesc parlava en totes aquestes situacions i en tots aquests indrets en francès, això pressuposaria que, a la Itàlia de començament del segle XIII, un nombre ingent d'italians entenien perfectament aquesta llengua. I això no té cap ni peus. En Gálvez creu que quan la gent sentia Francesc i els seu companys predicar en francès, «estupefacta, es preguntava qui eren i de què parlaven en aquest llenguatge estrany»[52]. Així mateix, sabem que cantava en francès quan sortia als afores d'Assís a lloar Déu. En una d'aquestes ocasions, l'atacaren uns lladres. El Pare Damian Cornejo ens relata que els bandits «li preguntaren qui era i quines veus eren aquelles; que no l'havien entès, perquè cantava en llengua francesa»[53]. I si la gent no entenia Francesc quan parlava en francès, ni quan hi cantava, és que no l'entenia tampoc ni quan predicava, ni quan demanava almoina. Si pels italians del moment, la llengua francesa era un «llenguatge estrany» és que no l'entenien. A l'època de Dant, la gent del poble no era apta per comprendre ni el llatí ni les llengües estrangeres. En Carlo Consiglio ens ho recorda: «Si hem de creure el que diu Dant a la "Vulgari Eloquentia", foren les dones les qui obligaren els poetes a escriure en italià les primeres poesies d'amor, ja que no comprenien ni el llatí ni les llengües estrangeres»[54]. Sí. És increïble, per tant, que Francesc parlés en francès pels carrers d'Assís, pels pobles de la Marca d'Ancona i per Roma, com si fos la cosa més normal del món. De fet, és tan i tan increïble, que Fra Juanetín Niño, ja al segle XVII, ens assegura que el Sant «aprengué la llengua francesa quasi miraculosament»[55]. Però En Jacob de la Vorágine ho emfasitza encara una mica més i innova que parlava francès per obra directa de Déu: per un miracle diví. I escriu que Francesc es deia així «per recordar perpètuament l'insigne favor que Déu li féu d'infondre a la seva ment, de manera sobtada i miraculosa i per sempre, el coneixement perfecte de la llengua francesa»[56]. Les Vides de Sants Rosselloneses, que són escrites al segle XIII[57], ho repeteixen escrupolosament: Francesc «sabé parlar en lengua francesca per miracle de Deu»[58]. Ara bé: puix que, com ja he indicat, La Llegenda Daurada fou redactada també a mitjan segle XIII, és obvi que, al cap de poc de la mort del Sant, encara semblava impossible que algú pogués anar pels carrers i pels pobles d'Itàlia parlant en francès. Llevat que fos un miracle. O llevat que Francesc no parlés ben bé francès. O que els fets no s'esdevinguin on les seves biografies reescrites i reelaborades ?un cop ja segrestades i destruïdes les primeres que es van escriure?, ens diuen que passen. O totes dues coses alhora.

De fet, si, com asseveren un gran tou de cronistes i erudits, la seva mare era provençal, ¿es podria haver donat que Francesc, més que francès, hagués parlat provençal? Tot i que la majoria d'autors moderns, mancats de precisió filològica i de concisió històrica, confonen la França de l'època moderna i contemporània amb la França medieval, la realitat és que la França dels segles XII i XIII no tenia res a veure amb l'actual. A les darreries del segle XII, a França, entre d'altres petites nacionalitats, hi convivien dues grans nacions, la meridional o provençal, dita també de «llengua d'oc», i la septentrional o de «llengua d'oïl». Dues nacions definides per la seva llengua. Grans ciutats com Carcassona, Tolosa, Foix, Marsella, Besiers, Albi, Avinyó, Narbona, Llemotges, Montpeller o Niça, símbols avui d'una França que no reconeix cap més llengua que el francès, parlaven aleshores la llengua d'oc i, a més a més, formaven part, a través de múltiples vincles familiars o de vassallatge, de la Nació Catalana i depenien directament o indirecta dels comtes de Barcelona i reis de Catalunya.

La Nació Catalana a final del segle XII, «Historical Maps of Spain and Portugal (2). Maps of Catalonia» (edmaps.com).

Com ho ha observat l'Albert Balcells, «els comtes de Barcelona, amb aliances matrimonials i compres de senyories, desplegaren la seva influència fins a la Provença»[59]. Primfilant-hi una mica, jo m'atreviria a insinuar que, més que «desplegar», com si es tractés d'una expansió forana o turística, els comtes barcelonins «van recollir» el que ja tenien els seus avantpassats, potser de forma dispersa, i ho van posar sota el seu únic pòndol polític. Una mostra en seria el fet que Berant, comte de Barcelona, a començament del segle IX, «era fill del duc de Tolosa sant Guillem i és conegut generalment per Bernat de Septimània»[60], que fou, d'ençà del 829, «la figura més rellevant de la cort de Lluís» el Piadós, rei d'Aquitània[61]. Conformement, al segle següent, al 968[62], el comte Borrell II, «es casà amb Lagardis [o Letgarda], filla del comte d'Alvèrnia»[63], i Ramon Borrell, vers al 992[64], ja era «casat amb la formosíssima Ermessendis, filla del comte de Carcassona Roger el Vell»[65]. O, per posar-ne un darrer exemple, la mare de Ramon Berenguer el Gran, Mafalda de Pulla (1059-1108)[66], era la filla del famós viking Robert Guiscard, que a les albors del 900 havia creat el ducat de Normandia[67]. És a dir, que la casa comtal de Barcelona estava emparentada, per branques múltiples i diverses, amb les cases nobiliàries occitanes des de temps ben reculats.

En Jordi Bolòs també és d'aquest parer i puntualitza que, fins al segle XIII, els comtes catalans «sovint veien els comtats occitans com les terres de llurs avantpassats»[68]. Aquesta és la clau: no era expansió, sinó una herència. Una «herència», obtinguda generalment per vincles matrimonials, baldament, després, s'hagi hagut d'afermar, com sovint passava, via militar, si la transmissió del poder comtal era qüestionada per un parent proper.

Som davant per davant d'una herència fonamentada en una història, una cultura i una llengua comunes. Una herència immensa, que s'anava recollint i posant en ordre a poc a poc. En Bolòs és més que explícit: «Els dominis que tingueren a Occitània foren molt grans. Els comtes barcelonins estigueren a punt de convertir Barcelona en el pol estructurador d'un estat occitano-català»[69]. O més ben dit: els comtes de Barcelona i reis catalans ja el van estructurar i definir. I va esdevenir immediatament un perill pel món catòlic que l'envoltava. Un perill que no es podia consentir i van aniquilar aquell món i aquell Estat Català.

I és clar, arreu d'aquesta nació que va ser anorreada, precisament, per França, amb el suport del Vaticà, a començament del segle XIII, s'hi parlava una llengua, que no era el francès actual, sinó el provençal, del qual també se n'ha dit llemosí. Bé: hi havia una llengua diferent a la francesa, però també una religió, una espiritualitat, una cultura i una concepció del món, que França, com sap tothom, destruiria per la força de les armes. Tal com ha remarcat vívidament Na Simone Weil, després de la croada contra els albigesos, «una concepció del món que vivia en aquests llocs, va ser llavors anorreada per sempre»[70]. I afegia, en una denúncia oberta als historiadors, polítics i intel·lectuals del seu temps, que, com que aquestes terres van ser incorporades a França i se'n va esborrar la història i negar la llengua, també avui «es nega que les civilitzacions esborrades per la força de les armes hagin existit mai»[71]. Però van existir. I el silenciament per òbvies raons polítiques colonitzadores i genocides, no obsta per reconèixer que la Nació Occitana va existir. Que «va ser, en molts aspectes, el centre de la civilització romànica»[72], conclou Na Weil. I, encara, a cavall entre els segles XII i XIII, que és quan viu Francesc, era una realitat ben viva. I un motor cultural d'una força i d'unes dimensions que, avui per avui, tot just comencem a reconèixer i valorar.

I, aleshores, tornem al tema nuclear de la llengua del Sant, perquè, si hom ja ha acceptat que parlava francès i que aquest francès l'havia après de la seva mare; com que aquesta era provençal, potser, tal vegada, ens hauríem de qüestionar si la seva llengua materna, més que no pas el francès o llengua d'oïl, el que verament parlaria fóra el provençal o llengua d'oc.

És En Martí Àvila, imbuït de la biografia de Francesc, però també conscient de l'antiga nació occitana esborrada, qui ens advera: «Francesc parla la llengua francesa ?deficientment, potser? en alguna de les seves modalitats dialectals, sense saber exactament quina: tant pot ser la langue d'oïl o [la] langue d'oc»[73]. I hi afegeix: «Mentre la llengua francesa s'usa com a llengua de les transaccions comercials que ha après del seu pare en els seus viatges comercials a França [que ara ja sabem que també eren per la Provença], el provençal és la llengua de la novel·la cavalleresca i de l'amor, la llengua dels trobadors. No és escabellat, per tant, que Francesc tingui un cert coneixement d'aquesta gaia scienza, trobadoresca»[74]. I rubrica: «Francesc no és un trobador a l'estil d'aquell que gaudeix de la posició privilegiada que sovint dispensa l'aristocràcia i la noblesa, ans tot el contrari: és una mena de joglar força popular entre el poble, un imitador, un minor que entreté la gent amb el seu cant i la seva recitació. Francesc no neix trobador, no té sang noble, però esdevé trobador perquè canta l'amor, perquè és capaç d'una acció dramàtica, perquè sap compondre, inventa la música i posa acords a la poesia»[75]. És a dir, que, en sigui de naixement o no, Francesc fa de trobador, perquè versifica com un trobador, toca com un trobador i canta com un trobador. Exacte: si Francesc canta les seves versificacions, també «els trobadors destinaven llurs versos a ésser cantats; per això també composaven la

música»[76]. I si Francesc canta l'amor a Déu i l'amor a la creació, i ho fa poèticament, també sabem que «la concreció de l'esperit trobadoresc és de culte a l'amor. L'amor i la poesia, que sempre han anat units, veiem que s'entrelliguen tant, que fins anomenaven leis d'amor els tractats poètics»[77]. No hi ha cap diferència, doncs, entre els trobadors i Francesc. I amb això el Sant es lliga directament no només a l'esperit trobadoresc sinó a la cultura dels trobadors, que, com sabem sobradament, és la cultura provençal. ¿D'on li havia de provenir l'amor a aquesta cultura i als principis i a l'art trobadoresc sinó de la seva mare? Efectivament era així. I així ho expressa amb tota claredat En William O'Reilly: «Fou de la seva mare, que Francesc incorporà l'esperit trobadoresc, que caracteritzà la seva vida per complet»[78]. I, llavors, potser N'Àvila no vagi tan desencaminat en suggerir que Francesc podia haver parlat també en provençal o llengua d'oc. En aquest sentit, amb un Francesc trobador, s'hi avindria ensems l'Irineo Affó, que, a la vista de les cançons que componia i cantava de jovenet, considera que el Sant era «no solament Poeta vulgar, sinó també Provençal»[79]. I fou per això mateix que, «coneixent-nos bé i coneixent no pocs italians, en aquells dies del versejar, es complagué en aquell idioma estrany»[80]. A més a més, En Leonardo Boff, un dels grans mestres de la Teologia de l'Alliberament, recull que el pare de Francesc era un mercader vinculat als teixits, «pròsper i molt ric»[81]. I, conseqüentment, «les primeres biografies mostren el jove Francesc plenament inserit en aquest món ric, vivint a ple pulmó "la bohèmia joglaresca": capitost d'un grup de joves llibertins, dedicats a les cantilenae amatoriae de la Provença, les cançons dels joglars»[82]. Sembla que la vinculació de Francesc amb els joglars, els trobadors i la poesia provençal és tan evident i innegable, que el mateix Chesterton ha arribat a qualificar el nostre Sant com «el Joglar de Déu»[83]. I ho ha fet, com entra pels ulls, perquè està convençudíssim que Francesc va tenir una estretíssima relació cultural i lingüística amb la Provença i la cultura trobadoresca. I, per això, també ha subratllat: «No s'ha dit res fins aquí [al 1923[84], any de la primera edició del llibre[85]] de la gran cultura dels trobadors que aparegué a la Provença o Llenguadoc, ni de com fou de gran la seva influència a la Història i a la vida de Sant Francesc»[86]. No s'ha dit re, però ell ho vol dir. I ho diu: «Tothom sap qui eren els trobadors. Tothom sap que, molt aviat, a l'Edat Mitjana, durant els segles XII i XIII, florí al Migjorn de França una civilització que amenaçava rivalitzar amb la de París i, tal vegada, eclipsar-la. Fou el seu fruit principal una escola de poesia, o, més pròpiament, una escola de poetes. Eren, sobretot, poetes amorosos, tot i que sovintment escrivien sàtires i crítiques d'ordre general. La seva posició pintoresca a la Història obeeix al fet que cantaven les seves pròpies poesies i executaven sovint els seus propis acompanyaments amb els lleugers instruments musicals de l'època; eren ministrils i homes de lletres alhora. Aliades amb la seva poesia amorosa existien altres institucions de natura decorativa i fantàstica que es relacionaven amb el mateix tema. Era l'anomenada Gaia Ciència, un intent de reduir a una mena de sistema els bells matisos del galanteig i de l'amor. Eren les anomenades Corts d'Amor»[87]. I continua: «I arribats aquí, cal recordar una cosa en relació amb Sant Francesc. Tot aquell sentimentalisme superb, encloïa perills mortals manifestos, però és erroni suposar que un únic perill d'exageració radicava en el sensualisme. Existia una força en el romanticisme meridional que era, precisament, un excés d'espiritualitat; tal com l'heretgia pessimista que produí: fou, en cert sentit, un excés d'espiritualitat. L'amor que celebraven no era sempre material; era de vegades tan eteri que arribava a ser quasi al·legòric. El lector s'adona que la dama dels trobadors és l'ésser més formós que hi pugui haver, però el lector té, de vegades, els seus dubtes sobre l'existència d'aquell ésser. Dant degué quelcom als trobadors, i les discussions crítiques sobre la seva dona ideal són un exemple excel·lent d'aquells dubtes. Sabem que Beatriu no fou la seva esposa, però, sigui com fos, sabem amb igual certesa que tampoc no fou la seva amant; i alguns crítics han insinuat que no fou, per dir-ho així, més que una musa. La idea de Beatriu com a figura al·legòrica és, crec jo, inadmissible; semblarà inadmissible a qui hagi llegit la Vita Nuova i hagi estat enamorat. Però el sol fet que sigui possible insinuar-la, comprova que existia quelcom d'abstracte i escolàstic en aquelles passions medievals. Ara bé, malgrat i ser passions abstractes, eren passions molt apassionades. Aquells homes podien sentir-se quasi com enamorats davant de les al·legories i les abstraccions. I cal recordar aquest fet [i per aquest motiu jo m'he estès tant en aquesta citació] a fi de comprendre que Sant Francesc parlava el veritable llenguatge d'un trobador, car ell també servia una gloriosíssima i graciosíssima dama, i que el seu nom era el de Pobresa»[88].

No queda, doncs, cap mena de dubte ?o, si més no, a mi no me'n queda cap? que Sant Francesc era un joglar i un trobador, que compartia amb ells la sublimació espiritual de l'Amor i, específicament, de l'Amor personificat en una dama: la Pobresa, a qui Francesc tracta de «Senyora Nostra»[89], com si verament es tractés d'una Mare de Déu. Li diu, així mateix, «reina de les virtuts» i afirma que està «enamorat de la teva bellesa»[90]. I, per això, subratlla que, talment l'aimia dels trobadors, ella «era en tot la meva fidel col·laboradora, la meva forta protectora i consellera prudent»[91]. En tot, però en tot, Francesc s'aparella als joglars, els imita, en segueix els temes i els formulismes, fins al punt que en sembla perfectament un altre més. Sí. Sembla un joglar més, però que, com a contrapès, posarà tot el seu voler al servei d'un amor absolutament espiritualitzat. I, més que cantar una dama carnal, lloarà una dama i un senyor espirituals. No és només una impressió meva. No és tan sols l'opinió d'En Chesterton: la Llegenda de Perusa ens objectiva que Francesc demanava als seus companys que «cantessin les Lloances al Senyor com a veritables joglars del Senyor»[92]. I volia que el germà que prediqués al poble, després de la predicació digués: «Som joglars del Senyor, i l'única paga que desitgem de vosaltres és que romangueu en la veritable penitència»[93]. És a dir, que el concepte de «joglar» que Francesc té d'ell mateix i dels seus companys és quelcom impregnat en la profunditat de l'ànima i del seu psiquisme, que no pot ser fruit ni d'una moda ni d'una improvisació. Ha de ser el resultat d'una

vivència quotidiana, social, cultural, tal vegada, fins i tot, familiar. I, aleshores, si tot ho fa a imatge i semblança dels trobadors i els joglars; si ell mateix es té per un joglar i exigeix que els seus companys actuïn com a joglars; tenint en compte que a Itàlia, fins aquell moment, no hi havia cap tradició d'escriure poesia en llengua vulgar, i sí, en canvi en llengua provençal, per què no havia de fer servir també la mateixa llengua dels trobadors? Per què no podia haver emprat el provençal?

El provençal era l'idioma de la poesia culta i de prestigi. Però també de la poesia moderna i popular. Als segles XI i XII, la revolució poètica es fa en provençal. Es fa a Occitània, és clar. Però també arreu de la Nació Catalana, que llavors també incloïa la Provença i d'altres terres occitanes més. I també es fa a Sicília. En Vincenzo Guerrisi, que glossa la gosadia de Francesc d'escriure en llengua vulgar el seu Càntic de les criatures, anota: «Del mateix període són les lletres de les cançons dels poetes sicilians de la cort de Frederic II Hohenstaufen; s'inspiren en els poetes provençals francesos (que són molt escoltats en aquell període) i funden a Palerm una vera i pròpia escola poètica en vulgar (dialecte) sicilià»[94]. I, és clar: tot s'escriu en provençal, perquè el «provençal era la llengua de la poesia centrada en la temàtica de l'amor»[95]. Suposo que l'Emilia Pardo Bazán, quan afirma que Francesc anava pel món «cantant en aquella llengua francesa, que era per ell l'idioma de la poesia»[96], deu voler dir de la poesia provençal, perquè arreu era el provençal l'idioma de la poesia, com ho demostren les cançons escrites també poc després per Alfons X el Savi, en terres castellanes[97], o, una mica abans, els poemes de Ricard Cor de Lleó[98]. I és universalment sabut que, conjuntament amb el català per a la prosa, «el provençal o llemosí fou, de fet, el llenguatge de la literatura a Catalunya durant els segles XII i XIII»[99]. I, per això mateix, també podem dir que «el projecte d'expansió occitana anà acompanyat del fet que la primera poesia lírica cultivada a Catalunya va ser la trobadoresca en llengua d'oc»[100]. I encara, tornant a Itàlia, és aquesta poesia provençal que «els poetes sicilians imitaren, mentre la llengua "forastera" substituïa el vulgar de Sicília. La poesia dels poetes sicilians tingué molta fama i fou imitada també a la Toscana»[101] ?rubrica En Guerrisi?. I postil·la: «A la Toscana i a Bolonya»[102]. És a dir, que la llengua provençal ?dita ensems francès de Provença? tenia tanta força que s'imposà també a Itàlia. Per tant, el francès de Francesc, en realitat fou el provençal de Francesc. L'Augustine Thompson ho veu així quan expressa que «el seu amor per la poesia el pot molt bé haver encoratjat a l'amor pel francès (o millor, provençal), l'idioma literari vernacular de la seva època»[103]. I En Chesterton tampoc no en té ni el més mínim dubte. I certifica: «S'ha observat com a cosa notable que [Francesc] cantà en llengua francesa o provençal (que així es deia el francès convencionalment)»[104]. I ja hi tornem a ser. Per En Chesterton queda més que palès que el francès era una manera com una altra d'esmentar la llengua provençal. I vistes les coses des d'aquesta òptica, continua ponderant: «Sens dubte, Sant Francesc és un dels primers poetes nacionals en els dialectes autènticament nacionals d'Europa. Però, llavors, cantà en la llengua amb què identificava els seus ardors i ambicions més juvenils. Era per ell, eminentment, la llengua del romanticisme. El fet que brollés del seus llavis en aquell moment extrem, em sembla, a primera vista, cosa molt singular; però, després d'aprofundir-hi, summament significativa»[105]. I és una cosa tan summament significativa, perquè «mentre vagava pel bosc hivernal, vestint la seva camisa de crina, com el més aspre dels ermitans, cantà en el llenguatge dels trobadors»[106]. És a dir, que, allò on els textos antics ens narren que Francesc cantava en francès pels boscos de prop de casa seva, En Chesterton interpreta demolidorament que va cantar en provençal.

I més assertiu encara s'expressa En Francesco Paoli, car innova: «Jo no dubto gens que el cantar de Francesc francescament (gallice) fos un cantar a la provençal, tant per raó de la llengua com de les formes. Perquè la Provença, al temps de Sant Francesc, era plena de poetes, i la seva llengua era ja culta i harmònica per al vers i la rima molt abans que la italiana, de tal manera que no pocs italians, com el venecià Zorzi, el mantuà Sordello, el genovès Percivalle [...], i Nicoletto de Torí, i el bolonyès Bonarello cantaven provençalment»[107]. Per tant, assegura convençut que «ningú mai no voldrà creure que Francesc cantés pròpiament en llengua franca o valona, que s'emprava llavors al Septentrió de França, perquè també era una llengua aspra i inculta, i no tenia poetes, ben altrament d'aquella que es parlava al Migjorn, on hi havia la Provença i, fins i tot, sembla que Francesc, abans de la seva conversió [com que va viatjar amb el seu pare per terres provençals], l'havia fet servir per a negociar»[108]. I hi afegia que «molt menys, doncs, es podrà pensar que Sant Francesc poetés en la moderna llengua francesa, que en aquell temps encara no existia, però que llavors es començava a engendrar mercès a l'acostament de la provençal a la fràncica»[109]. Per acabar rubricant: «Ara tothom sap que la Provença del Migjorn correspon a la moderna Llenguadoc i els seus entorns i a l'antiga Gàl·lia Narbonesa, on encara és, que gàl·lica es podria dir beníssimament la llengua provençal, en la qual es diu que Sant Francesc cantà les lloances de la llei d'amor»[110]. Perquè «Sant Francesc d'Assís era, per tant, no solament poeta italià, mes també trobador provençal. I jo penso que Sant Francesc cantà els seus primers amors per Déu en provençal, tant perquè trobava aquella llengua més fàcil i més formada, que no pas la italiana, encara tota agresta i plebea»[111].

Tot i que alguns erudits han necessitat explicar a fons per què no creuen que Francesc escrivís o cantés en francès actual, com en els casos predits d'En Paoli i d'En Chesterton, d'altres, com En Pierre Leprohon, ho han cregut i exposat amb tota naturalitat, sense tantes disquisicions. Per ell, doncs, no hi ha el més mínim dubte que Francesc dominava la llengua provençal i, així, ha ressaltat que, mentre viatjava amb el seu pare per la Provença i Aquitània, «el

seu coneixement de la llengua d'oc li permetia apreciar les cançons de gesta i les llegendes rimades que els menestrils difonien de castell en castell, cantant les victòries dels cavallers i del coratjós Orland»[112]. I encara: gràcies a això també «es delectava i s'embadalia amb les cançons eròtiques i queixoses dels trobadors de Provença, que entonava amb veu vibrant, apassionada i flexible»[113]. En conseqüència, «d'aquest esperit cavalleresc magnificat pels poetes, Francesc en rebrà una impronta indelible. I de bona gana se servirà d'aquell vocabulari. Per ell, Déu serà el Senyor-Déu, i ell es dirà esser "l'herald del Gran Rei". D'aquí el seu engatjament a la llengua francesa [que és la provençal] fins i tot en l'expressió de la fe»[114]. I continua: «Inclús podríem dir que la coneixença de la llengua provençal ha tingut el seu paper en el sorgiment de la vocació de Francesc. Aquesta, ben aviat li permet de descobrir l'encant de la poesia i de l'amor cortès, que els trobadors descrivien en termes de mal de cor. I Francesc ho troba en sintonia amb aquell amor per la natura, de què n'era ple»[115].

I encara podem trobar tres autors més, que, directament, també, sense passar per cap explicació, testimonien sense parpellejar, que Francesc parlava i cantava en provençal. Aquest fóra el cas d'En Giovanni Mestica, que, en glossar la biografia de Sant Bonaventura, pel que fa a la llengua francesa que s'hi esmenta, ens objectiva que Francesc «solia anar cantant, per llocs remots, lloances al Senyor en llengua provençal»[116]. Com si fos l'obvietat de les obvietats. I postil·la: «No és gens inversemblant que abans de fer servir la llengua provençal per lloar Déu pels boscos, l'hagués emprada per versejar»[117]. I aquest també ha estat el cas d'En Mateu Sanclimens, que, sense més prolegòmens, i talment fos la cosa més natural del món, ha subratllat: «El gust per les cançons trobadoresques [Francesc] l'heretà sens dubte de la seva mare. D'ella aprengué les tonades provençals i les llegendes de Rotllà i dels Cavallers de la Taula Rodona, i és per això que li agradava de cantar en la llengua de Provença, la que empraven els trobadors i els joglars»[118]. El tercer i darrer autor que conec és En Campagnola, un dels especialistes moderns en els escrits del Sant, que objectiva que aquest «coneixia la música i cantava, en provençal, les cançons d'amor»[119]. És clar que les cantava en provençal, perquè, assenyadament, provingués de sa mare o no, «havia escoltat embadalit els poemes galants dels trobadors del Llenguadoc i de Provença»[120].

Per acabar, vull reblar totes aquestes consideracions, amb una afirmació nova, que ens forneix el Pare Antoni Maria de Barcelona, «autor de la primera biografia de Sant Francesc d'Assís en llengua catalana»[121]. I és que, segons ell, Francesc «conservà tota sa vida el costum de cantar en la llengua de Provença»[122]. Que és el mateix que dir que Francesc va poder parlar en provençal tota la seva vida. I, llavors, ja seríem al cap del carrer. I no hauríem de fer tants malabarismes per entendre per què Francesc, com diuen els primers cronistes, parlava sempre en francès. Car, si el francès era el provençal, i la seva mare era de la Provença, ara és més fàcil que mai de capir que fes servir aquesta llengua sempre i arreu. De jove i de gran. Arreu i sempre.

Jordi Bilbeny

Abadia de Solivella, octubre-novembre del 2023

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

[1] TOMÁS DE CELANO, «Prólogo», Vida Primera de San Francisco de Asís; versió castellana de Fra Pelegrí de Mataró, Herederos de Juan Gili, Editores; Barcelona, 1909, p. 17.

[2] Cf. STANISLAO DA CAMPAGNOLA, Francesco d'Assisi nei suoi scritti e nelle sue biografie dei secoli XIII-XIV; Edizioni Porziuncola, Assís, 1981, p. 103 i Le Origini francescane come problema storiografico; Publicazioni degli Istituti di Storia della Facoltà di Lettere e Filosofia, Perusa, 1974, p. 19.

[3] T. DE CELANO, ob. cit., cap. VII, p. 36.

[4] Vg. SAN FRANCISCO DE ASÍS, Escritos. Biografías. Documentos de la época; edició a cura de José Antonio Guerra, B.A.C.-399, Biblioteca de Autores Cristianos, segona edició (reimpressió), Madrid, 2006, p. 173, nota 1.

[5] Ídem, “Francés”, «Índice de materias de las biografías», p. 1065.

[6] «Leyenda de los tres compañeros», Escritos. Biografías. Documentos de la época; ob. cit., cap. IX, p. 558.

[7] Ídem, «Anónimo de Perusa», cap. III, p. 585.

[8] SAN BUENAVENTURA, «Leyenda menor», Leyenda menor e mayor. Biografía de San Francisco de Asís; limovia.net, 2013, cap. I, p. 16.

[9] Ídem, «Leyenda mayor», cap. II, p. 84-85.

[10] TOMMASO DA CELANO, «Vita Seconda», Vita di S. Francesco (Prima e Seconda) e Trattato dei Miracoli; traducció de Fausta Casolin, Edizioni Porziuncola, 3a edició, Assís, 1976, Part Segona, cap. XC, p. 301.

[11] «Espejo de Perfección», Escritos. Biografías. Documentos de la época; ob. cit., cap. VII, p. 769.

[12] T. DA CELANO, ob. cit., Part Primera, cap. VIII, p. 176.

[13] Ídem, p. 176-177.

[14] J. A. GUERRA, “Francés”, «Índice de materias de las biografías»; ob. cit., p. 1065.

[15] T. DA CELANO, ob. cit., Part Primera, cap. VIII, p. 177.

[16] «Leyenda de los tres compañeros»; ob. cit., cap. VII, p. 553.

[17] Ídem.

[18] MICHAEL ROBSON, St Francis of Assisi. The Legend and the Life; Continuum, edició de butxaca, reimpressió, Londres i Nova York, 2002, p. 228.

[19] Ídem.

[20] JACQUES LE GOFF, San Francisco de Asís; traducció d'Eduardo Carrero Santamaría, Ediciones Akal, S.A., Tres Cantos (Madrid), 2003, p. 33.

[21] M. ROBSON, ob. cit., p. 228-229.

[22] «Leyenda de los tres compañeros»; ob. cit., cap. III, p. 546.

[23] NICCOLA PAPINI, La Storia di S. Francesco di Assisi, Tipografia di Giovanni Tomassini, Fulgino, 1825, Llibre Primer, p. 13, nota 10.

[24] SANTIAGO DE LA VORÁGINE, La leyenda dorada; traducció del llatí de Fray José Manuel Macías, Alianza Forma-30, Alianza Editorial, S.A.; tercera reimpressió, Madrid, 1989, vol. 2, cap. CXLIX, p. 639.

[25] Cf. MIGUEL A. RÓDENAS, «Noticia Preliminar», Leyenda Dorada (Vidas de Santos), de Jacobo de Vorágine; Biblioteca Hispana, Madrid, 1913, p. 13.

[26] J[OSÉ] R[AMÍREZ Y] O[VANDO], «El trovador de Asís»; El Eco de San Francisco de Asís, L'Havana, 1883, tom I, p. 188.

[27] Cf. N. PAPINI, ob. cit., p. 12; LUIGI PALOMES, Storia di San Francesco d'Assisi, Antonio Palomes, Editore, sisena edició, Palerm, 1877, vol. I, p. 65; LÉOPOLD DE CHÉRANCÉ, Saint Francis of Assisi, traducció d'R. F. O'Connor, Burns and Oates, Londres, 1880, p. 3; W. J. KNOX LITTLE, St. Francis of Assisi. His times life and work, Isbister and Company Limited, Londres, 1897, p. 83; MIQUEL ANGLÍ i CUSINÉ, Sant Francesc d'Assís. Vida Popular, Foment de Pietat Catalana, Barcelona, 1927, p. 18; ANTONI Mª DE BARCELONA, Vida de Sant Francesc d'Assís; Editorial Franciscana, Barcelona, 1947, p. 14; HENRY THODE, Francesco d'Assisi e le origine dell'arte del Rinascimento in Italia, a cura de Luciano Bellosi, traducció de Rossella Zeni i notes filològiques de Giovanni Ragionieri, Donzelli Editori, Roma, 1993, p. 18; MIQUEL COLOM, Francesc d'Assís, l'home evangèlic; Els daus-224, Editorial Claret, SAU, 2a edició revisada i augmentada, Barcelona, 2004, p. 12; IGNACIO LARRAÑAGA, El hermano de Asís. Vida profunda de San Francisco, Asociación Hijas de San Pablo, 5a edició, Lima, 2005, p. 20; IVAN GOBRY, Saint Francis of Assisi, traducció de Michael J. Miller, Ignatius Press, San Francisco, 2006, p. 24; YVONNE EXLEROVÁ, Le personnage de saint François d'Assise dans la littérature française, Masarykova Univerzita. Pedagogická Fakulta, Brno, 2018, p. 9.

[28] Cf. FRANCESCO PAOLI, Cantici di San Francisco d'Assisi, Giacinto Marietti, Torí, 1843, p. 77 (nota 1) i 78; PAUL SABATIER, Vie de S. François d'Assisi, Librairie Fischbacher, sisena edició, París, 1894, p. 4; GASTON SORTAIS, «Saint François et l'art italien», Études, any 48è, tom 128è, juliol-agost-setembre 1911, p. 183; CAMILLE MAUCLAIR, La Vie de Sainte Claire d'Assise. D'après les anciens textes, L'Édition d'Art, París, 1924, p. 5; FRANCISCO ANSÓN, Santos del siglo XIII y su época. Cuando el mundo descubrió la paz, Ediciones Palabra, S.A., Madrid, 2001, p. 72; PIERRE LEPROHON, Francesco d'Assisi, traducció de Lorenzo Bacchiarello, Cittadella Editrice, tercera edició, Assís, 2001, p. 23; MARTÍ ÀVILA i SERRA, El difícil camí de la misericòrdia. Francesc d'Assís, El gra de blat-211, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, p. 50; M. ANGLÍ i CUSINÉ, ob. cit., p. 18; A. Mª DE BARCELONA, ob. cit., p. 13-14; I. GOBRY, ob. cit., p. 24.

[29] Vg. T. DA CELANO, ob. cit., «Vita Prima», Parte Prima, cap. I, p. 3-6 i «Vita Seconda», Parte Prima, cap. I, p. 164-166.

[30] S. BUENAVENTURA, ob. cit., «Leyenda menor», cap. I, p. 11-18 i «Leyenda mayor», cap. I, p. 73-79.

[31] S. DA CAMPAGNOLA, Le origini francescane come problema storiografico; ob. cit., p. 17-18.

[32] «Leyenda de los tres compañeros»; ob. cit., cap. I, p. 541-542.

[33] «Anónimo de Perusa»; ob. cit., cap. I, p. 580-583.

[34] Vg. OMER ENGLEBERT, Vie de Saint François d'Assise, Éditions Albin Michel, París, 1947, p. 46 i CHIARA FRUGONI, Saint François d'Assise. La vie d'un home; traducció de Catherine Dalarun-Mitrovitsa, Éditions Noêsis, París, 1997, p. 19.

[35] TOMÁS GÁLVEZ CAMPOS, Francisco de Asís, paso a paso. Itinerario cronológico, geográfico y espiritual; San Pablo, Madrid, 2009, p. 18.

[36] N. PAPINI, ob. cit., p. 12.

[37] ABBÉ SYMON DE LATREICHE, Légende de S. François d'Assise par ses Trois Compagnons; Putois-Cretté, Editeur; París, 1862, p. 269, nota 1.

[38] R. P. CLAUDE FRASSEN, La Regle du Tiers-Ordre de la Penitence, Instituée par le Seraphique Patriarche Saint François; Chez Pierre Vitte, cinquena edició, París, MDCCIV, p. 165.

[39] R. P. CLAUDE FRASSEN, La Regle du Tiers-Ordre de la Penitence, Institué par le Seraphique Patriarche Saint François; Che Edme Couterot, París, M.DC.LXXXIII, p. 272.

[40] R. P. CLAUDE FRASSEN, La regle du tiers-ordre de la penitence. Institué par le seraphique patriarche S. François; Edme Couterot, París, M.DC.LXVII; https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb304595130

[41] Vg. «BnF. Catalogue Général», https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb304595130

[42] LINA DUFF-GORDON, The Story of Assisi; J. M. Dent & Co.; Londres, 1901, p. 41, nota 1.

[43] HORATIO GRIMLEY, Saint Francis and His Friends; Cambridge Universtity Press, Cambridge, 1908, p. X.

[44] L. DUFF-GORDON, ob. cit., p. 41.

[45] Vg. JOHN HOLLAND SMITH, Francis of Assisi, Charles Scribner's Sons, Nova York, 1972, p. 16; GIUSEPPE F. MERENDA, Francino. L'altra storia di Francesco d'Assisi, Armando Editore, Roma, 2005, p. 15.

[46] I. LARRAÑAGA, ob. cit., p. 20.

[47] Ídem, p. 21.

[48] Ídem.

[49] CESAR CALINO, Entretenimiento Histórico sobre los Hechos Apostólicos; traducció de l'Abat Dom Francisco Cabrera, Imprenta de Sancha, Madrid, MDCCXCII, tom X, p. 317.

[50] S. DA CAMPGANGOLA, Francesco d'Assisi nei suoi scritti e nelle sue biografie dei secoli XIII-XIV; ob. cit., p. 24.

[51] T. GÁLVEZ CAMPOS, ob. cit., p. 47.

[52] Ídem, p. 93.

[53] DAMIAN CORNEJO, Chronica Seraphica. Vida del Glorioso Patriarca San Francisco, y de sus Primeros Discípulos; Juan Garcia Infançon, Madrid, 1682, Part Primera, p. 42.

[54] CARLO CONSIGLIO, «Introducción al estudio de la literatura italiana en los primeros siglos»; Revista Nacional de Educación, any II, novembre del 1942, p. 38.

[55] FRAY JUANETÍN NIÑO, Las Tres Partes de las Chronicas Antiguas de la Orden de los Frayles Menores de Nuestro Serafico Padre San Francisco; Imperenta de Antonia Ramirez, Salamancaca, 1626, Tom Primer, cap. I, foli I.

[56] J. DE LA VORÁGINE, ob. cit., p. 639.

[57] Cf. CHARLOTTE S. MANEIKIS KNIAZZEH i EDWARD J. NEUGAARD, Vides de Sants Rosselloneses; Fundació

Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1977, vol. III, portada.

[58] Ídem, p. 328.

[59] ALBERT BALCELLS, «Introducció», Història de Catalunya; a càrrec d'Arturo Pérez, Flocel Sabaté, Antoni Simon i Albert Balcells; direcció d'Albert Balcells, L'esfera dels llibres / Edicions 62, s.a., labutxaca, Barcelona, 2010, p. 17.

[60] FERRAN VALLS i TABERNER i FERRAN SOLDEVILA, Història de Catalunya; Biblioteca Serra d'Or-296, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5a edició, Barcelona, 2002, p. 73.

[61] Ídem.

[62] Cf. LLUÍS NICOLAU D'OLWER, Introducció a la historia literaria de Catalunya; edició a cura d'August Rafanell i Joan Ferrer, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XCVII; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022, p. 129.

[63] F. VALLS i TABERNER i F. SOLDEVILA, ob. cit., p. 88.

[64] ANTONI PLADEVALL i FONT, La comtessa de Barcelona, Ermessenda de Carcassona, i la seva contribució als inicis de l'art romànic; Amics de l'Art Romànic. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000, p. 10.

[65] F. VALLS i TABERNER i F. SOLDEVILA, ob. cit., p. 92.

[66] Cf. BERENGUER DE PUIGPARDINES, Sumari d'Espanya; edició a cura de Joan Iborra, Universitat de València, València, 2000, p. 95, nota 9.

[67] Cf. MARC PONS, «Mor el viking Robert d'Hauteville, l'avi de Ramon Berenguer III», El Nacional.cat, 17 de juliol del 2018; https://www.elnacional.cat/ca/efemerides/marc-pons-viking-robert-hauteville-ramon-berenguer_288615_102.html

[68] JORDI BOLÒS, Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a Font per a conèixer la historia de Catalunya; Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXIV; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, p. 91.

[69] Ídem.

[70] SIMONE WEIL, El Geni d'Oc. Reflexions sobre la civilització occitana medieval; pròleg, traducció i notes de Jordi Quingles, Centelles-3, José J. de Olañeta, Editor; Palma, 2018, p. 89.

[71] Ídem, p. 90.

[72] Ídem, p. 104.

[73] M. ÀVILA i SERRA, ob. cit., p. 51.

[74] Ídem.

[75] Ídem.

[76] MANUEL GARCIA SILVESTRE, Història Sumària de la Literatura Catalana; Editorial Balmes, S.A.; Barcelona, 1932, p. 14.

[77] Ídem, p. 13.

[78] WILLIAM O'REILLY, St. Francis at Assisi; The Catholic Truth Society of Ireland, 1926, p. 3.

[79] IRINEO AFFÓ, De' Cantici Volgare di San Francesco d'Assisi; Stamperia dell' Illustrissima Comunitá, presso Luigi

Allegri, Guastalla, M.DCC.LXX.VII, p. 12.

[80] Ídem, p. 12-13.

[81] LEONARDO BOFF, San Francisco de Assís. Ternura y vigor; traducció de Francisco Lledías Juntádez, Editorial Sal Terrae, 7a edició, Meliaño (Santander), 1982, p. 100.

[82] Ídem.

[83] G[ILBERT] K[EITH] CHESTERTON, San Francisco de Asís: El hombre eterno; traducció de M. Manent, Editorial Andrés Bello, Santiago de Xile, 1986, p. 59.

[84] Vg. https://openlibrary.org/books/OL7101804M/St._Francis_of_Assisi

[85] Vg. G. K. CHESTERTON, St. Francis of Assisi; Hodder & Stoughton Ltd., Londres i Toronto [1923].

[86] G. K. CHESTERTON, San Francisco de Asís: El hombre eterno; ob. cit., p. 59.

[87] Ídem, p. 59-60.

[88] Ídem, p. 60-61.

[89] Vg. «Sacrum Commercium. Alianza de San Francisco con dama Pobreza», Escritos. Biografías. Documentos de la época, de San Francisco de Asís; ob. cit., p. 933.

[90] Ídem, p. 934.

[91] Ídem, p. 940.

[92] «Leyenda de Perusa», Escritos. Biografías. Documentos de la época; ob. cit., cap. 83, p. 657.

[93] Ídem.

[94] VINCENZO GUERRISI PARLÀ, Grammatica italiana espressa in versi dialettali ad uso delle scuole elementari [Anno 1954]; Luigi Pellegrini Editore, Cosenza, 2019, p. 87.

[95] Ídem.

[96] EMILIA PARDO BAZÁN, San Francisco de Asís (Siglo XIII); Librería de Garnier Hermanos, quarta edició, París, 1890, p. 29.

[97] VICTOR BALAGUER, De la poesía provenzal en Castilla y León; Imp. de P. Domínguez, Madrid, 1877, p. 56-64.

[98] Cf. JOSEP DOMÈNECH i MIRA, La identitat cultural d'Europa i Occident. Estudis transversals; Vision Libros, Madrid, 2016, p. 217.

[99] FERRAN SOLDEVILA, «La llegenda arturiana en la nostra literatura», Cronistes, joglars i poetes; a cura de Joaquim Molas i Josep Massot i Muntaner, Biblioteca Abat Oliba-175, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, p. 29.

[100] A. BALCELLS, ob. cit., p. 17.

[101] V. GUERRISI PARLÀ, ob. cit., p. 87-88.

[102] Ídem, p. 88.

[103] AUGUSTINE THOMPSON, Francis of Assisi. A New Biography; Cornell University Press, Ithaca i Londres, 2012, p. 8.

[104] G. K. CHESTERTON, ob. cit., p. 49.

[105] Ídem, p. 50.

[106] Ídem.

[107] F. PAOLI, ob. cit., p. 76.

[108] Ídem, p. 76-77.

[109] Ídem, p. 77.

[110] Ídem, p. 77-78.

[111] Ídem, p. 78.

[112] P. LEPROHON, ob. cit., p. 23.

[113] E. PARDO BAZÁN, ob. cit., p. 7.

[114] P. LEPROHON, ob. cit., p. 23.

[115] Ídem.

[116] GIOVANNI MESTICA, «San Francesco, Dante e Giotto», Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti; segona sèrie, Direzioine della Nuova Antologia, Roma, 1881, volum vint-i-setè, sota la direcció de Francesco Protonotari, p. 10.

[117] Ídem.

[118] MATEU SANCLIMENS, Vida de sant Francesc d'Assís; amb il·lustracions de Miquel Oliveras, Editorial Mediterrània, SL; Barcelona, 2017, p. 19.

[119] S. DA CAMPAGNOLA, Francesco d'Assisi nei suoi scritti e nelle sue biografie dei secoli XIII-XIV; ob. cit., p. 54.

[120] IVAN GOBRY, Sant Francesc d'Assís i l'esperit franciscà; traducció de Teresa Maria Castanyer, El Gra de Blat-10, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1975, p. 14.

[121] VALENTÍ SERRA DE MANRESA, Aportació dels framenors caputxins a la cultura catalana: des de la fundació a la guerra civil (1578-1936); Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2009, p. 613.

[122] A. Mª DE BARCELONA, ob. cit., p. 17.